

УДК 316.42+304.2

Г.М. НІКОЛАЙЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц., Державний педагогічний університет

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИЧНУ Й ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ

Ключові слова: глобалізація, національна політична культура, правова культура

Взаємопроникнення культур із стародавності було одним із немаловажних факторів розвитку державних і правових інститутів. Нині навряд чи можна знайти класично чисту національну правову культуру.

Ступінь зовнішнього впливу зростає разом з технічними, економічними, політичними, культурними й ідеологічними можливостями цивілізації. У цьому змісті індустріальний капіталізм і постіндустріальні технології зробили якісний стрибок, прорив і являють собою матеріальний базис для поширення західної культури, у тому числі й політико-правовий.

Сучасні засоби зв'язку, пропаганди, обміну, процеси глобалізації, що стрімко поширюються й охоплюють у тім або іншому ступені всі країни й всі сторони життя, постійно підвищують питому вагу зовнішнього або міжнародного фактора у формуванні політичної й правової культури.

У міжнародному досвіді, у тім, що сприймається як загальнолюдські цінності або принципи, нині переважає одна культура - західна. Її внесок у політико-правову сферу великий і незаперечний. Цією проблемою займалися С.С. Алексєєв, Д. В. Лук'янов, Е.А. Лукашева, М.І. Матузов, В.Я. Тацій, М. Цвік та інші дослідники. Разом із тим, певні питання не були ретельно досліджені, отже, метою даної статті є аналіз впливу глобалізації на національну й правову культуру в Україні. Її завдання – розглянути чинники й напрямки впливу глобалізації на національну і правову культуру в сучасний період. Новизна роботи полягає у авторських

висновках щодо досліджуваної теми.

Сучасна демократія з усіма її компонентами або атрибутами - парламентаризмом, багатопартійністю, правами й свободами людини, правовою державою (а за кожним із цих явищ стоїть ціла система відносин і традицій) – справедливо асоціюється із західною культурою. Але поширення її зв'язане аж ніяк не тільки з цими визнаними всіма досягненнями, але й з економічною, технічною та військовою міццю.

Експансія західної політико-правової культури постійно наростала до Жовтня 1917 р., коли на світовій арені виникла нова тенденція й нова культура, що конкурувала з культурою Заходу й досить успішно поширювалась. Її сильною стороною були ідеї соціальної справедливості, але й вона (як і культура Заходу) часто поширювалась методами, далекими від шляхетності [1, с.608]. Як відомо, конкуренція двох культур завершилася розпадом світової системи соціалізму.

Такою є нова ситуація останніх півтора-двох десятиліть. У глобалізації є елементи прогресу, руху до єдиного миру, але є й елементи нав'язування інтересів Заходу. Невід'ємною частиною сучасної глобалізації є нерівність і експансія найсильніших країн Заходу, які сприймаються ентузіастами цього процесу як носії цивілізації й світових стандартів [2, с.15]. На методи впровадження й форми сприйняття «світових стандартів» не можуть не впливати корінні зміни в міжнародних відносинах останнього років, пов'язані з катастрофою «соціалістичного табору», розпадом СРСР.

Сприйняття або запозичення якихось елементів світової політико-правової культури неминуче, нерідко воно виявляється плідним. Проблема полягає в тому, як, що, й в ім'я чого, з якою метою запозичити. Від цих обставин залежать результати даного процесу [3, с.187]. Запозичений елемент повинен прижитися, що в суспільно-політичному житті трапляється не завжди.

Історії відомі три типи сприйняття іноземної культури або її елементів: насильницьке

насадження, добровільне сприйняття й можливі форми тиску, впливу. Жоден із цих типів, як правило, не зустрічається в класичному варіанті, тобто без домішки елементів інших типів [3, с.188].

Експансія далекої культури завжди викликає протидію. На практичному та емоційному рівні вона проявляється в опорі національної культури, на теоретичному рівні - у розумінні необхідності відповідності державних і правових установ реальним, а значить і національним умовам. Згадаємо Аристотеля, що бачив мудрість законодавця не в тім, щоб придумувати ідеальні закони, а в умінні створювати закони, що відповідають умовам даної держави.

Монтеск'є, розвиваючи цю думку, вводить поняття «загальний дух народу», що визначає «дух законів», і приводить до того, що закони одного народу як правило, не підходять іншому. Цими думками широко користувалися Гегель, представники історичної школи права й багато хто інші.

У державно-правовій сфері (як у національному питанні) спостерігаються дві тенденції: до уніфікації й самобутності, до об'єднання й до самовизначення. Обидві вони природні й неминучі, а їхня взаємодія або протидія веде до вироблення своєрідній рівнодіючої або синтезу.

Примусове насадження, сліпа віра в досконалість інститутів, що запозичаються, не дають очікуваного ефекту. Освоєння чужого досвіду повинне бути творчим, критичним і органічним. Що стосується явищ, що запозичаються, відзначимо, що в правовій і політичній системі є моменти технічні й принципів. Технічні нововведення приживаються легше, тому що вони виявляють здатність обслуговувати різні по своїй соціальній природі явища. Майже так само легко, як матеріально-технічні засоби, переймають деякі організаційні й процедурні форми, що склались в ході розвитку західної демократії.

Складніше стоїть питання із запозиченням принципів і цінностей, що лежать в основі політико-правової культури. Тим часом саме

вони визначають, до чого прагне та або інша держава й у зв'язку із цим, що вона хоче запозичити з досвіду інших країн [6, с.3-5].

Якщо спробувати відповісти на ці питання стосовно до України, то насамперед впадає в око колосальне послаблення її ідеологічних і культурних функцій, тому що ніяка політична та правова культура немислима без ідейних основ. Вони або виробляються свідомо, або формуються стихійно. Якщо ми хочемо підвищити політичну та правову культуру населення країни, то варто було би насамперед відновити у своїх правах ідеологічні й культурно-виховні функції держави та виправити їх у змістовному плані [6, с.7-10].

Серйозне і ясне визначення характеру держави, а отже, цілей і підвалин політичної та правової культури неможливе без недвозначного визначення ставлення до сучасного Заходу, до дореволюційної та радянської України, до досвіду країн колишнього соціалістичного табору.

В оцінці цих найважливіших явищ минулого й сьогодення могли би сформуватися основи сучасної української правової та політичної культури. В них полягає критерій того, що ми хочемо чи не хочемо запозичити.

Хто з наших державних діячів, що визначають політичний курс, узяв на себе обов'язок проаналізувати ці явища, й на цій основі запропонувати країні програму й філософію подальшого розвитку? Але політична партія, рух, глава держави, глава уряду не можуть не керуватись якимось світоглядом, якимись ідеологічними принципами, які вони, будучи наділені публічною владою, намагаються здійснювати через державу. Будь-яка політична та правова культура припускає наявність соціальних, політичних, ідейних принципів і орієнтирів. На жаль, це відсутнє в діяльності політичних партій та державних органів. Складно переконати людину, що однаковий прибутковий податок з мультимільонера й напівзлиденного пенсіонера служить загальному – благу, й введений в інтересах бідного, а не багатого.

Досвід пострадянської України зайвий раз

переконує, що розвиток державності неможливий без якихось ідеологічних установок. Інша справа, який зміст цієї ідеології і як вона формується – свідомо, відкрито, шляхом розробки і ясного обговорення відповідного документа, свого роду маніфестів, політичних програм, або складається без програм, декларацій і обговорень [6, с.12].

Зворотний бік експансії західної цивілізації недооцінюється в нашій політичній літературі й публіцистиці останніх років. «Світові стандарти», що нав'язуються в ході глобалізації, ідеалізуються. Аналіз їхньої суті, форм і цілей поширення практично відсутній. Юридична наука також не уникла цієї тенденції.

В теорії держави й права застосовується термін «сучасна держава». Йому надається не хронологічне, а категоріальне значення. Мається на увазі зразок державності, який склався в розвинених країнах Європи й Північної Америки, причому цей історичний зразок приймається або видається за ідеал.

Ніяких якісних характеристик термін «сучасна держава» у собі не містить. Дійсно, у кожному історичному епоху складаються більш-менш загальноприйняті подання про найкращий державний устрій. Платон уважав таким аристократію, Аристотель – змішану форму правління, і цей погляд зберігався ще тисячоріччя після нього. В XVI в. і навіть XVII в. багато хто вважали найкращою формою правління абсолютизм. В XIX в. їх витісняє демократія, XX в. продемонстрував, що однієї політичної демократії мало для гарного й стабільного державного устрою. У другій половині XX в. формується й передається як естафета XXI в. ідеал правової, демократичної й соціальної держави. Є всі підстави вважати його сучасним і, якщо не загальноприйнятим, то у всякому разі широко розповсюдженим [5, с.40].

Концепція правової, демократичної та соціальної держави має очевидні переваги. По-перше, якісною визначеністю, що містить синтез трьох принципів: законності, демократичних інститутів, соціальної справедливості.

По-друге, концепція носить значною мірою ідеальний, програмний характер. Ясно, що в жодній сучасній державі ці принципи не реалізовані повністю, і настільки ж ясно, що в тій мірі, у якій ці принципи не реалізуються, держава втрачає права претендувати на ранг правової демократичної й соціальної.

Який же зміст вкладається в термін «сучасна держава»? Варто поставити це питання, як стає очевидним, що нічого, крім правової, демократичної та соціальної держави в нього вкласти не можна. У чому ж тоді зміст і переваги цього поняття? У прагненні до наукової новизни. Але ця тяга до відкриттів і проривів у науці не так безневинна, як здається на перший погляд.

Чи можна вважати правовою державу, що без звернення до міжнародних організацій (ООН) веде бомбардування територій інших держав, тому що їй не подобаються існуючі там і, безсумнівно, далекі від демократії політичні режими? Здається, відповідь не викликає сумнівів. А от на питання, чи варто вважати цю державу сучасною, багато хто не без підстави відповість ствердно. У ряді відносин це можна визнати навіть ультрасучасним.

У терміні «сучасна держава» укладена небезпека ідеалізації, апологетики порядків, що склались на Заході, некритичного відношення до них, неухважності до їхньої недосконалості й протиріч, зневаги до розходжень між «сучасними державами» [5, с.41-42].

Інший зразок надмірного захоплення процесом глобалізації – відродження ідеї світової держави. Про складність цього проекту писав ще І. Кант, який підкреслював, що людство здійснить його в останню чергу. Можливо, з епохи Канта ми небагато просунулися в цьому напрямку – про це свідчить створення ООН і ряду великих регіональних об'єднань держав. Однак гострота міждержавних протиріч, боротьба за гегемонію не залишають сумнівів у тім, що людство ще дуже далеко від цієї мети, якщо розуміти її як органічне та добровільне об'єднання, а не як установлення світового панування одного або декількох «сучасних держав».

Складається враження, що «світова держава» ставиться на місце марксистської концепції відмирання держави як завершення історичної еволюції й фінального акорду теорії держави. Одна логічно струнка й гарна утопія підмінюється іншою. Але в марксистській теорії (за винятком короткого хрущовського періоду, коли планували етапи відмирання держави) завжди підкреслювалося, що це процес природний, непередбачений, що припускає формування зрілого суспільства (вища фаза комунізму). А про світову державу інший раз говорять як про щось відчутне, реальне. Тим часом обидві ідеї припускають таку досконалість відносин між людьми, народами й державами, що можна сказати, що коли-небудь вони будуть (або не будуть) здійснені одночасно, оскільки світова держава не може виникнути, поки не вичерпають себе держави національні.

Ще один істотний недолік поняття «сучасна держава» полягає в тому, що це поняття як би знімає питання про соціальну природу держави. Соціальна держава припускає певне рішення соціального питання, його програма - установа соціальної справедливості. «Сучасна держава» обходить цю проблему. Вважається, що «сучасна держава» – це інструмент служіння загальному добру, захисту інтересів усього населення й тільки.

Яка ж все-таки соціальна природа «сучасної держави»? Яка соціальна природа України, яку прихильники цього терміна, звичайно, хотіли би бачити «сучасною державою»? Виправданням економічного лібералізму послужило гасло: вільний ринок (помітимо в дужках, як би він не виникав і які б форми не здобував) – де в заставу поставлені права і свободи людини, гарантії демократії, він став символом «сучасної держави». Однак це довільний і вкрай тенденційний підхід до досвіду Заходу. У політики, розрахованої на допомогу знедоленим, на певне соціальне вирівнювання, набагато більше підстав вважатися найважливішим атрибутом «сучасної держави», ніж в економічного лібералізму,

спадщини епохи експансії домінополітичного капіталізму XIX у Сприйняття багатьох елементів західної правової й політичної культури протікало (і протікає) у нас під прапором демократії й справді сприяло становленню деяких атрибутів демократії. Уперше за багато десятиліть у країні з'явилася свобода думок, розширилися можливості відстоювати свої інтереси в суді, виникли паростки політичного плюралізму і т.п. [7, с.3-4].

У той же час хід демократизації України – один із нерідких в історії прикладів того, як гасла й переконання, іноді цілком щирі, приводять до наслідків, що не відповідають їхньому буквальному змісту, тобто здобувають інший історичний зміст.

Процес демократизації зіштовхнувся не тільки з історично обумовленими труднощами, але й з перешкодами, що створюються цілеспрямовано на його шляху. Він зробив дуже актуальною марксистську критику буржуазної демократії, що при радянській владі багатьом критично налаштованим людям здавалася тенденційною й надмірною. За сімнадцять років української демократії ми наочно переконалися у величезній ролі грошей і політичного маніпулювання у виборах, у залежності преси не тільки від влади, але й від капіталу, у зрощуванні державних структур з капіталом, що наочно проявляється в «працевлаштуванні» багатьох міністрів і великих чиновників, у відповідності ряду законів і соціально-економічної політики в цілому насамперед інтересам багатих. Все це привело до того, що «мільйони наших співвітчизників виявилися за ризиком бідності, втративши найпростіші і насущні людські права, серед яких право на працю і його гідну винагороду, право на соціальну захищеність і професійну затребуваність, право на доступну високоякісну охорону здоров'я й освіту» [7, с.5-8].

Демократія, а вірніше боротьба за демократію, виявилася прекрасним засобом руйнування комуністичного тоталітаризму. Саме в здатності демократичного руху сприяти

падінню тоталітарних і авторитарних режимів міститься секрет прихильності правлячих кіл США й найбільших європейських держав до поширення демократії в Україні та на Сході. Але ефективним способом керування, формою твердження народного суверенітету демократія в Україна так і не стала.

В силу цього вона швидко втрачає популярність. Демократичний рух практично зійшов нанівець. Скиненням комуністичного режиму, а точніше прискоренням його розпаду, він вичерпав себе. Втім, що країна виявилася не готова до демократії, немає нічого дивного. В Україні немає основи для представницького правління, тому що народ, що не одержав особистої свободи, не прагне до волі політичної.

Така ситуація характерна у тій або іншій мірі для всіх країн, звиклих до деспотичних або тоталітарних режимів. Нікому не вдавалося перейти від них до життєздатної демократії одним ривком, шляхом створення демократичних інститутів, що затверджувалися на Заході поступово, у ході завзятої боротьби, що розтяглася на десятиліття й століття. На Заході ці інститути були вистраждані, випробувані, відшліфовані, а у нас їх намагаються запозичити, пересадити [7, с.6-8].

Крім визначення принципів основ політики в області права надзвичайно важливим, у тому числі у зв'язку із зовнішнім впливом і сприйняттям чужого досвіду, є облік реального стану справ. У Конституції Україна названа «правовою державою». Ясно, що при нинішньому жалюгідному стані законності це положення не відповідає дійсності й носить декларативний або програмний характер. У цих умовах деякі високорозвинені зразки західних демократичних процедур і гарантій прав особистості навряд чи нам підходять. Необхідні перехідні міри й форми, не ідеальні, але діючі і здатні наблизити нас до правової держави.

Такою є діалектика. У Маркса диктатура пролетаріату є необхідним етапом і перехідною формою на шляху до відмирання держави. Один із найбільших юристів ХХ в. К.

Шмітт, що заплямував себе активною підтримкою нацизму, ще до приходу Гітлера до влади й співробітництва з ним думав, що «повинен бути встановлений порядок – щоб мав сенс правопорядок» [4, с.26].

Ми хочемо побудувати правову державу в умовах, коли розхитана повага до закону й порядку. Чи не квапимо ми події, говорячи про правову державу? Не була би для нас поліцейська держава реальним кроком уперед? Ясно що це недосконало і небезпечно, але якщо вона привчить громадян до дотримання законів і порядку, то зробить благу справу.

Історична спадковість, нинішній стан національної, політичної й правової культури, загальне соціально-економічне положення країни, боротьба за владу, потребу керування - усе це штовхає Україну до відмови від механічного копіювання західних зразків, до перехідних, далеких від досконалості мір у державно-правовій сфері. Їх будуть із захватом і надією вітати вороги демократії - і монархісти, і сталіністи, і шовіністи, і всілякі рухи фашистського типу. Кожен із названих течій спробує використовувати відступ від світових стандартів у своїх інтересах. Але хай і недосконалі, перехідні міри дають шанс закласти основи для дійсної демократії в майбутньому. Сприятливий розвиток подій припускає ряд умов, у першу чергу, наявність політичних сил, готових присвятити себе здійсненню високих цілей, проголошених Конституцією, замість того, щоб використовувати владу в корисливих інтересах. Якби такий варіант здійснився, можна було вигукнути: «Ціль виправдує засіб», не боячись обвинувачень у макіавеллізмі [7, с.12].

Використання міжнародного досвіду мало би місце й у цьому випадку, але воно би втратило некритичний характер, виходило із чітких ідейно-політичних орієнтирів і приводилося у відповідність із умовами, традиціями й інтересами країни. Закордонний досвід, у першу чергу, досвід найбільш розвинутих країн Заходу, досить різноманітний і досить суперечливий. Повторимо ще раз: го-

ловна проблема полягає в тім, що і як ми готові запозичити. Поки сприйняття західних традицій носило в країні явно однобічний характер. Ми захопилися досить архаїчними принципами економічного лібералізму, формальним відтворенням інститутів парламентаризму й відплачували головним чином словесну данину ідеям і практиці соціальної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – Изд. перераб. и доп. – М. : Норма, 2002.
2. Лук'янов Д. В. Політичні партії: інструмент конфлікту чи компромісу / Д. В. Лук'янов // Конфлікти в суспільствах, що трансформуються : зб. наук. ст. (за матер. XI

- Харківськ. політ. читань). – Х. : Право, 2001.
3. Лукашева Е. А. Права человека : учебник [для вузов] / Е. А. Лукашева – М. : Норма, 1999.
  4. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. – М. : Норма, 2000
  5. Матузов М. И. Теория государства и права : курс лекций / М. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Норма, 2001.
  6. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / Тацій В. Я. // Методологічні проблеми правової науки : матер. міжн. наук.-правової конф. – Харків, 2002. – С. 3-12.
  7. Цвік М. Про сучасне право розуміння / М. Цвік // Вісник Акад. прав. наук України. – 2001. – № 4. – С. 3-13.

Ніколайченко Г. М. Вплив глобалізації на національну політичну й правову культуру / Г. М. Ніколайченко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 392–397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09ngmipk.pdf>

Виконано аналіз впливу глобалізації на національну політичну й правову культуру; надані авторські висновки щодо досліджуваної теми.

***

Николайченко Г.М. Влияние глобализации на национальную политическую и правовую культуру

Выполнен анализ влияния глобализации на национальную политическую и правовую культуру; представлены авторские выводы относительно исследуемой темы.

***

Nikolajchenko G.M. Influence of globalization on National Political and Legal Culture

The analysis of influence of globalization on national political and legal culture is executed; author's conclusions concerning a researched theme are submitted.